

Тогрул Ісмаїл

**Політика по відношенню до Криму:
міст дружби між Туреччиною та Україною**

(1991–2011 рр.)

Анкара

1. Замість вступу. Кінець холодної війни і зникнення радянської загрози відкрили шлях до значних змін у геополітиці Туреччини. Перш за все, відмова від комуністичного режиму і спроби демократизувати політику у межах Росії та в інших нових незалежних державах розширили можливості світового співробітництва, що прийшло на зміну антагонізму холодної війни. Однак відсутність чітко визначених механізмів запобігання регіональних конфліктів, постійна нестабільність у нових державах і напруженість між ними збільшили ризик міждержавних конфліктів та громадянських воєн у самому серці Євразії, де розташована Туреччина.

Колишні радянські території і народи, які здавалися несуттєвими для розуміння міжнародних відносин, стали надзвичайно важливими. Ці значні зміни перервали традиційну політику ізоляції Туреччини від регіональних конфліктів та посилили її участь у регіональних розбіжностях. Як результат, намагаючись зберегти свою західну підтримку недоторканною, Туреччина додала нові компоненти – Балкани, Чорноморський регіон, Кавказ і Близький Схід - як підсистеми своєї зовнішньої політики. Таким чином, через десятиліття після закінчення холодної війни Туреччині вдалося розширити свої зв'язки у напрямку нових центрів.

Усі викладені вище особливості визначили сутність нашої роботи, у якій зроблено спробу розглянути основні тенденції в турецькій політиці по відношенню до Криму і кримських татар, проаналізувати погляди щодо Криму різних політичних сил і кримськотатарської діаспори сучасної Туреччини, висвітлити історичні особливості виникнення, а також актуальність кримського питання для Туреччини.

Висвітлювати кримську проблематику, не торкнувшись кримськотатарського питання, неможливо. Історія турецько-кримськотатарських відносин налічує близько 600 років. За точку відліку береться заснування Кримського ханства, союзного до Османської імперії. Протягом усіх цих століть жителі Криму перебували з турками в неперервних військово-політичних і релігійно-культурних відносинах. Ці відносини були настільки серйозними, що вища релігійна рада визнала за необхідне призначити нащадків кримських ханів правонаступниками трону Османської династії, якщо вона знаходилася під загрозою¹.

Саме тому турецька культура мала значний вплив на кримських татар. Кримське ханство, що виникло в першій половині XV ст., з 1475 до 1774 року перебувало у васальній залежності від Османської імперії, а Південний берег і частина Південно-

¹ Türk Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı başkanı Nevzat Kösoğlu, Kırım Türklüğü'nün Hüzünlü Sesi Cengiz Dağcı Konferansı, 12.11.2011

Східного Криму входили до її складу. Відомий діяч російської культури початку ХХ ст. Максиміліан Волошин, характеризуючи цей період у статті «Культура, мистецтво, пам'ятники Криму», писав: «Після неспокійного періоду татарства часів Золотої Орди настає Золотий вік Гіреїв, під високим покровом чудової, могутньої та культурної Туреччини часів Соліманів, Селімів і Ахметів. Ніколи – ні раніше, ні пізніше – ця земля, ці пагорби, гори та рівнини, ці затоки і плоскогір'я не переживали такого вільного рослинного цвітіння, такого мирного і глибокого щастя»².

Велика смуга земель на північ від Чорного моря, які становлять південні частини сучасної України, була надзвичайно важливою в контексті політики Османської імперії. Кримський півострів, який мав стратегічно важливе положення, неодноразово ставав предметом розбрату між Османською та Російською імперіями. І навпаки, перехід цих земель до Росії був серйозною загрозою для Туреччини, що призвела до появи так званого східного питання з приводу розділу Османської імперії між європейськими державами³.

Жорстокий колоніальний гніт, що встановився після захоплення Криму Росією, утиски з боку російської адміністрації, експропріація землі у кримськотатарських селян та фізичне знищення корінного населення викликали масову еміграцію кримських татар до Османської імперії. Дві головні хвилі еміграції припали на 1790-ті й 1850-ті роки. До 1790 року Крим покинуло понад 300 тисяч татар, переважно мешканців гірських територій. Вивільнені таким чином землі царський уряд, з метою колонізації краю, щедро роздавав російським дворянам і сановникам. Особливо великих розмірів набула еміграція кримських татар після Кримської війни. У 1860-1863 роках лише за офіційними даними Крим покинуло 181 177 осіб⁴.

1891 року розпочалася третя масова еміграція, яка досягла найвищого піку 1893 року. Тоді із Криму виїхало приблизно 18 000 осіб. Наступна хвиля еміграції відбулася в 1902-1903 роках: щодня виїжджало до 600-800 осіб. Цей процес фактично не припинявся до 20-х років ХХ ст.

Емігранти не перестали вважати Крим своєю Батьківщиною. Створюючи в місцях еміграції свої організації, гуртки, вони вели дискусії щодо кримського питання. Діяльність кримськотатарських організацій у Туреччині, Румунії, Болгарії особливо

² Волошин М. Коктебельські береги. – Сімферополь, 1990. – С. 215.

³ Nakan Kirimli, *Turko-Ukrainian Relations and the Crimean Tatars. Tatarii in istorie si in lume*, edited by Tahsin Gemil. Bucuresti: Editura kirterion, 2003, pp. 313–321.

⁴ Водарський Я.С., Єлісеєва О.І., Кабузан В.М. Населення Криму в кінці ХVІІІ – кінці ХХ століть. (Чисельність, розміщення, етнічний склад) – М.: 2003.

пожвавилася після революції 1905 року. З'явилися газети, журнали і брошури, що видавалися цими товариствами та організаціями, і розповсюджувалися на мусульманському Сході та по всьому світу: газета «Чолпан» (1905-1906 рр.), «Таріх іль Мусульман», (1908-1909 рр.), «Добруджа садаси», «Тешвік», «Кирим Оджаги», «Кирим журнали», газета «Курултай», які виходили друком у першій чверті ХХ ст.

18 травня 1944 року відповідно до Постанови ДКО СРСР⁵ почалася операція загальної депортації кримськотатарського народу, звинуваченого у співпраці з німецькими окупантами, до Узбекистану, прилеглих районів Казахстану та Таджикистану. Невеликі групи були відправлені в Марійську АРСР, на Урал та Костромську область. Всього з Криму було виселено 228 543 особи, 191 014 з них – кримські татари (понад 47 тис. сімей)⁶. На відміну від інших депортованих 1944 року народностей, яким дозволили повернутися на батьківщину під час «відлиги» 1956 року, кримські татари були позбавлені цього права аж до 1989 року.

Із 1960-х років у місцях проживання депортованих кримських татар в Узбекистані виник і почав набирати силу національний рух за відновлення прав народу та його повернення до Криму. Однак масове повернення почалося лише 1989 року. Основними проблемами кримських татар після повернення на батьківщину стали: масове безробіття, виділення землі та розвиток інфраструктури у кримськотатарських селищах, що виниклих за останні роки.

Починаючи з 1991 року, під час послідовних криз та напруженості в Криму, викликаних сепаратистськими зусиллями Росії, кримські татари виявилися єдиною організованою і суттєвою місцевою силою в Криму, яка мала намір захищати півострів як частину держави Україна.

У серпні 2006 року Комітет з ліквідації расової дискримінації ООН висловив стурбованість з приводу повідомлень про антимусульманські та антитатарські висловлювання з боку православних священиків у Криму⁷.

Найбільш пасіонарна частина кримськотатарського національного руху вкрай негативно налаштована щодо Росії і всіх російських ініціатив, особливо ідеї повернення Криму до складу РФ. Причина полягає у тому, що депортація основної частини

⁵ Постанова ДКО СРСР № ГОКО-5859 від 11 травня 1944 р. за підписом Й.В. Сталіна.

⁶ Бердинських В.А. Спецпоселенці: Політичне заслання народів Радянської Росії. – М., 2005. – С. 650.

⁷ Комітет з ліквідації расової дискримінації. Шістдесят дев'ята сесія 31 липня - 18 серпня 2006 року. Розгляд доповідей, які подаються державами-учасницями відповідно до статті 9 Конвенції. Заключні зауваження Комітету з ліквідації расової дискримінації. Україна.

кримськотатарського населення з Криму проходила не без участі Росії. Як результат, пантеон національних героїв кримських татар представлений в основному історичними постатями, які відзначилися у боротьбі з Російською імперією або Радянським Союзом, що відображає динаміку геополітичного протистояння Туреччини та Росії.

2. Етнічні зв'язки і кримськотатарська діаспора в Туреччині

Кримські татари, або кримці (самоназва кримли або кримтатарлар), - корінний народ Криму, що сформувався на території Кримського півострова. Чисельність народу на території колишнього СРСР - близько 600 тис. осіб, з них близько 300 тис. проживають у Криму, решта – в Узбекистані, Казахстані, Киргизстані, Таджикистані, континентальній Україні.

Кримські татари на сьогоднішній день проживають в основному у Криму і прилеглих районах континентальної України, а також у Румунії (24 тис.), Узбекистані (за оцінками, від 10 тис. до 150 тис.), Росії (4 тис., в основному у Краснодарському краї), Болгарії (3 тис.). Нечисленні групи проживають у США та Німеччині.

Найбільша кримськотатарська діаспора наразі існує у Туреччині. За даними місцевих кримськотатарських організацій, діаспора в Туреччині нараховує декілька сотень тисяч осіб, проте точні дані про її чисельність відсутні, тому що у Туреччині не публікуються дані про національний склад населення країни. Загальна кількість жителів, чиї предки впродовж різного часу іммігрували з Криму, оцінюється в Туреччині у 4-6 млн. осіб. Проте велика частина цих людей вважає себе не кримськими татарами, а турками кримського походження⁸. За відомостями журналу «Темпо», в Туреччині проживає близько 5,5 млн. нащадків кримських татар⁹.

Ця діаспора прекрасно інтегрована в турецьке суспільство. Із її середовища вийшло чимало відомих діячів практично у кожній сфері життя країни. Водночас, дуже важко знайти кримськотатарську сім'ю в Криму (або у вигнанні на території колишнього СРСР), яка не має родичів у Туреччині.

Представники кримськотатарської діаспори живуть майже в усіх частинах Туреччини -- від Едірне на заході, до Діярбакир на сході країни. Громадяни Туреччини кримськотатарського походження, звичайно, мають різний рівень свідомості своєї культури та етнічного походження. Однак значна їх частина має глибокі почуття

⁸ Türkiye'deki Qırımtatar milliy areketiniñ seyri, Bahçesaray dergisi, Mayıs 2009.

⁹ "Темпо". – Стамбул. – N 26, 1991. – С. 16.

приналежності до свого історичного коріння, про що свідчить факт існування у країні багатьох серйозних і дуже активних організацій діаспори.

Найбільш компактно кримські татари проживають у провінції Ескішехір (33 населених пункти із загальною чисельністю 150 тис. жителів), провінції Анкара (12 населених пунктів), адміністративній області Адана (4 населених пункти), районі Кескіна (3 населених пункти)¹⁰. У інших регіонах кримські татари проживають переважно дисперсно. Не викликає подиву той факт, що найбільші закордонні кримськотатарські організації знаходяться саме у Туреччині (Kırım Türkleri Kültür Yardimlasma Dernegi, Emel, Kırım та ін.).

Перші кримськотатарські емігрантські організації з'явилися у Туреччині 1909 року. Відтоді там було створено численні кримськотатарські громади. Нині кримськотатарські соціальні та культурні об'єднання існують в Анкарі, Стамбулі, Ізмірі, Кон'ї, Ізміті, Адапазари, Бурсі, Балікесірі, Ескішехірі, Болу, Кириккале, Мерсіні, Нійде, Аксарайі, Чанаккале, Ялове, Бандирмі, Сунгурлу, Гебзе, Полатли, Текірдазі, Акшехірі, Амасьї і Чаталджі. Більшість цих організацій об'єднані під керівництвом Генерального центру Кримсько-турецьких асоціацій і діють спільно. Ці об'єднання активно сприяють збереженню кримськотатарської культурної та художньої спадщини, а також вихованню нового покоління патріотів своєї історичної батьківщини – Криму. Окрім цього, кримськотатарські фонди сприяють публікації книг і брошур, спонсорують дослідження з питань культури та історії кримських татар, виділяють стипендії, намагаються об'єднати розсіяних по всьому світу членів сімей кримських татар, а також забезпечують соціальну допомогу нужденним членам громади. Проводяться також різні культурно-пізнавальні заходи, до Туреччини з Криму запрошуються художні колективи.

Наявність численної кримськотатарської громади майже в усіх частинах Туреччини дозволяє кримськотатарській діаспорі користуватися підтримкою більшості політиків у Туреччині. Ідеальна інтеграція діаспори з турецьким суспільством, а також існування великої кількості видатних діячів забезпечують важливу підтримку практично в усіх сферах життя. Кілька міністрів Туреччини мали кримськотатарське коріння (навіть колишній прем'єр-міністр Месут Йилмаз наполовину кримськотатарського походження). Кримських татар також чимало серед найвищих чиновників, бізнесменів, вчених, художників. Слід зазначити, що нинішній глава МЗС Туреччини А. Давутоглу неодноразово підкреслював, що його зять та онук - кримські татари.

¹⁰ Henryk Jankowski «Crimean Tatars and Noghais in Turkey» (International Committee for Crimea), <http://www.creimean.org/forum/viewtopic.php?f=1&t=3569>

Організації кримськотатарської діаспори в Туреччині мають тісні зв'язки з кримськотатарськими організаціями та громадами у Сполучених Штатах, Німеччині, Нідерландах, Румунії, Болгарії та Австралії. Генеральний центр Кримської асоціації Туреччини координує різні кампанії з надання допомоги, які здійснюються цими організаціями за кордоном. Слід зазначити, що позиція кримськотатарської діаспори по відношенню до України була вельми дружньою. У колективній пам'яті не збереглося практично нічого ворожого проти України або українців, і навіть поверхневе дослідження кримськотатарських емігрантських публікацій свідчить про дуже тепле ставлення до українців, які зазнали таких самих страждань у своїй історії. Дотепер вказані вище кримськотатарські організації були лідерами дружби і тісних зв'язків між Туреччиною та Україною. Слід наголосити, що спільний центр Кримських асоціацій Туреччини з готовністю пропонував місце у власному приміщенні для новоствореного товариства турецько-української дружби. До речі, проукраїнська позиція кримськотатарської діаспори відповідає загальній тенденції серед турецької громадськості. Незважаючи на те, що турки в цілому не дуже добре обізнані щодо України та українців, майже всі індивіди та групи, які мають більш широкі інтелектуальні та міжнародні інтереси, доволі тепло ставляться до України. Примітно, що навіть серед крайніх націоналістичних і шовіністичних груп у Туреччині, які демонструють агресивне мислення щодо інших міжнародних питань, практично немає територіальних претензій або проявів будь-яких форм ворожнечі, спрямованих проти України. Іншими словами, велике співчуття і турбота про кримських татар ні в якому разі не перетворилися на антагонізм по відношенню до українців. Навпаки, так як і у випадку офіційної позиції турецької дипломатії, ставлення громади до українців дійсно дуже позитивне.

Персоналії. У контексті існування у Туреччині чималої кримськотатарської діаспори, деякі інтелектуали та політичні діячі з числа кримських татар зіграли надзвичайно важливу роль у сучасній історії Туреччини та тюркського світу в цілому.

Серед багатьох таких постатей слід виділити глибоко шанованого в Туреччині Ісмаїла бея Гаспралі, одного з найпомітніших першопрохідців і проповідників ідеї сучасної тюркської національної самосвідомості, єдності та модернізму. З іменем цього видатного просвітителя пов'язане і кримськотатарське відродження¹¹. Він доклав величезних зусиль до відродження і виживання кримськотатарського народу. Одна з головних його заслуг - створення і розповсюдження серед кримських татар системи світської (нерелігійної) шкільної освіти. Він фактично став творцем нової літературної

¹¹ Hakan Kirişli, *Turko-Ukrainian Relations and the Crimean Tatars. Tatarii in istorie si in lume*, edited by Tahsin Gemil. Bucuresti: Editura kirterion, 2003, pp. 313-321.

кримськотатарської мови. З 1883 року Гаспрали почав видавати першу кримськотатарську газету «Терджиман» («Перекладач»), яка незабаром стала відомою далеко за межами Криму, зокрема у Туреччині та Середній Азії. Він також розробив нову методику шкільного навчання, в результаті чого з'явилася нова кримськотатарська інтелігенція.

Відомий тюрколог, основоположник кримськотатарського та азербайджанського мовознавства Бекір Чобан-заде народився у місті Карасубазар. Навчався у Стамбулі, Одесі, Будапешті. Після короткого періоду роботи професором Таврійського університету, з 1925 року фактично до самої загибелі 1937 року, Б. Чобан-заде жив і займався науковою діяльністю у Баку: професор кафедри азербайджанської мови та літератури, згодом – декан східного факультету Азербайджанського державного університету.

Сучасне покоління населення Туреччини особливо шанує пам'ять кримськотатарського письменника Сабрі Арикана - сподвижника Ісмаїла Гаспринського, невпинного діяча у просуванні ідеології для майбутніх поколінь. Із Криму його родина переїхала до Румунії, пізніше до Бурси (Туреччина). 1927 року, приїхавши до Стамбулу, він закінчив навчання у середній школі та ліцеї. Будучи на другому курсі вищої економічної школи, познайомився з Джафером Сейдаметом Киримером - лідером Кримськотатарського національного руху діаспори, та іншими соратниками: Ібрахімом Отаром, Селімом Ортайли. Згодом разом з ними поїхав до Польщі для продовження навчання і здобуття вищої освіти. За три роки успішно закінчив екстерном програму чотирирічної освіти і повернувся до Туреччини. Із 1930 до 1941 року, працюючи у друкарні журналу «Emel» («Емель») у місті Добруджа (Болгарія) разом з Мюстеджіпом Улькусалом, Джафером Сейдаметом та іншими співвітчизниками, боровся за те, щоб увесь світ дізнався про проблему кримських татар. 1986 року було створено фонд «Emel Kırım» («Емель Крим»), членом якого став Сабрі Арикан і опублікував чимало власних статей як під своїм ім'ям, так і під псевдонімом М. Алач.

Письменник багато років служив своєму народові, слідуючи ідеології Ісмаїла Гаспринського «Єдність у мові, в думках і справах», створив чимало творів та оповідань з метою реалізації цих принципів серед молоді. Останні 10 років він займався перекладом текстів газети Ісмаїла Гаспринського «Терджиман» («Перекладач») з арабської графіки на латинську та публікував їх на сторінках історичного журналу, який випускає фонд Дослідження тюркського світу. Ці публікації зібрані в двотомник і видані фондом Дослідження тюркського світу.

Великою популярністю в Туреччині користувався всесвітньо відомий кримськотатарський письменник-романіст Дженгіз Дагджи, який усі свої твори писав турецькою мовою, незважаючи на те, що жодного разу не був у цій країні. Дженгіз Дагджи - знакова постать у сьогоднішній культурній парадигмі Криму: сама історія обрала його для виконання особливої місії зближення культур Сходу і Заходу: Криму, України, Туреччини, Росії, Польщі та Англії.

Дженгіз Дагджи народився 9 березня 1920 р. у Криму, в селищі Гурзуф. Наприкінці 1940 року був призваний до армії, потім - Друга світова війна, полон, концтабори, життя на чужині (з 1946 року - в Лондоні).

Для участі в похованні Дженгіза Дагджи, який помер 22 вересня 2011 року в Лондоні, до Криму прибула офіційна делегація з Туреччини на чолі з міністром закордонних справ Туреччини Ахметом Даутоглу, завдяки зусиллям якого було здійснено транспортування тіла письменника з Великобританії до Криму. До складу турецької делегації увійшли представники турецького уряду, Надзвичайний і Повноважний посол Республіки Туреччина в Україні та відомі діячі культури і науки Туреччини.

Ще одним видатним представником кримськотатарського народу за межами країни вважається нині покійний Ахмет Іхсан Кирилми - лікар, учений і політичний діяч. Народився 23 березні 1920 року в Туреччині, але коріння його з Криму. 1973-1974 років працював на посаді міністра туризму і культури Туреччини, одночасно будучи секретарем комісії парламенту з питань Національної оборони і міжнародних відносин. Ахмет Іхсан Кирилми очолював Турецько-українське товариство дружби, засноване 1999 року. Із 24 жовтня 1987 року Іхсан Кирилми очолював головну організацію кримськотатарської діаспори Туреччини - Товариство культури і взаємодопомоги кримських татар, яке всі ці роки надавало допомогу, в тому числі й фінансову, своїм співвітчизникам, які повертаються з місць депортації на батьківщину – до Криму. 2000 року він став почесним доктором Кримського інженерно-педагогічного університету. Церемонія прощання з Ахметом Іхсаном Кирилми відбулася 12 грудня 2011 року у парламенті Туреччини. Він похований у Стамбулі, звідки був родом. Президент України Віктор Янукович висловив співчуття у зв'язку зі смертю Ахмета Іхсана Кирилми.

Яскравим представником кримськотатарської інтелігенції в Туреччині також є Хакан Кирилми, доктор наук, професор факультету міжнародних відносин Університету Бількент в Анкарі. Він є автором низки книг, зокрема «Національний рух і національна ідентичність серед кримських татар (1905-1916 рр.)» (Leiden: EJ Brill, 1996), і численних

статей, а також розділів книг про історію кримських татар, опублікованих на англійській, турецькій, кримськотатарській, казанськотатарській та російській мовах.

Нині в Туреччині користується величезною популярністю і повагою як національний герой лідер кримських татар і нинішній голова кримськотатарської національної асамблеї (Меджліс), депутат Верховної Ради України Мустафа Киримоглу (Джемільов). Слід зазначити, що багато вулиць, площ, аудиторій університетів та парків (у тому числі національний природний парк в Кириккале) у Туреччині названі на його честь. Ідеї М. Джемільова щодо вирішення проблем кримськотатарського народу, засновані на принципі ненасильства, а також ініціативи щодо об'єднання і співпраці братніх країн і народів отримали високу оцінку в Туреччині.

Багато турецьких політичних діячів та чиновників високого рангу, у тому числі президенти Озал і Демірель, висловлювали велику повагу М. Джемільову під час кожної зустрічі. М. Джемільов, який переслідувався десятиліттями і провів 17 років в ув'язненні за радянських часів, є одним з небагатьох видатних дисидентів радянських часів, який продовжує відігравати активну і важливу роль у політиці й нині. За свої заслуги голова Меджлісу кримськотатарського народу був нагороджений Товариством письменників і діячів мистецтва Туреччини премією «За служіння тюркському світу»¹².

У Криму є опозиційні до Меджлісу організації. Їх представники нещодавно провели в Акмесджиті мітинг на підтримку ініціативи про оголошення «імпічменту» голові Меджлісу кримськотатарського народу М. Джемільову та його першому заступнику Рефату Чубарову, а також прийняли резолюцію із вимогами виключити їх зі складу Ради представників кримськотатарського народу при Президентові, а членів Меджлісу - зі складу земельної комісії при Раді міністрів Криму. Однак офіційна Анкара пильно стежить за останніми подіями, що відбуваються в Криму, і так само, як і раніше, повністю підтримує М. Джемільова і виступає проти його дискредитації¹³.

3. Туреччина та Україна: історія необхідного союзу. Туреччина та Україна мають давню історію відносин. Туреччина була однією з перших країн, які визнали незалежність України 1991 року. Дипломатичні відносини між Україною та Туреччиною встановлено після підписання протоколу 3 лютого 1992 року, незабаром після проголошення незалежності України.

Враховуючи важливу роль України у підтримці стабільності у Чорноморському регіоні,

¹² <http://qha.com.ua/haber2.php?id=7385>

¹³ <http://www.gazetegercek.com/davutoglu-karadeniz-bir-baris-alani-gerginlik-alani-degil.html>

Туреччина надає великого значення своїм стосункам з цією країною і прагне розвивати співпрацю у всіх сферах діяльності. Ще під час візиту прем'єр-міністра Туреччини Месута Йилмаза в Україну у лютому 1998 року чинний на той час український прем'єр-міністр Валерій Пустовойтенко заявив про плани України перевести відносини з Туреччиною на рівень стратегічного партнерства¹⁴.

Завдяки важливості географічного розташування між Європейським Союзом і Росією, а також значному економічному потенціалу, розвиток відносин з Україною було визнано пріоритетним для Туреччини 2012 року¹⁵.

5-6 травня 2010 року під час візиту міністра закордонних справ Туреччини в Україну з метою переведення відносин між двома країнами на рівень стратегічного партнерства була парафована Декларація про створення Стратегічної ради на вищому рівні. Декларація була підписана українським президентом Віктором Януковичем і прем'єр-міністром Туреччини Тайіпом Ердоганом під час його офіційного візиту в Україну 24-25 січня 2011 року.

Візит глави турецького уряду в Україну також сприяв досягненню взаєморозуміння для початку переговорів щодо угоди про зону вільної торгівлі та угоди про безвізовий режим.

Варто відзначити, що останнім часом відносини між Україною і Туреччиною набули характеру справжнього стратегічного партнерства, найкращим свідченням якого є стабільне зростання товарообігу та взаємних інвестицій, підтримка Анкарою та Києвом міжнародних ініціатив один одного. З одного боку, Туреччина є великим торговим партнером України. З іншого -- експерти акцентують увагу на відставанні політичних відносин від економічних. Туреччина межує з Україною і допомагає кримським татарам в їхньому облаштуванні у Криму. Українці не перший рік відпочивають на турецьких курортах, а рекреаційна зона Криму дуже приваблива для Туреччини. Поза сумнівом, Туреччина важлива для України.

Переваг співпраці Туреччини та України багато. Головне для обох країн - структурувати свої відносини на окремих стратегічних напрямках (космос, авіа- і суднобудування, ядерна енергетика) з максимальним використанням транзитного потенціалу країн. Цьому сприяє зацікавленість України в обміні досвідом з Туреччиною у питанні європейської інтеграції, торгово-економічній, енергетичній, транспортній, військово-

¹⁴ Т. Кузьо. Турецько-українські відносини отримують новий імпульс. <http://www.otechestvo.org.ua/statyi/300403.html>

¹⁵ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ukrayna-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

технічній та науковій галузях. Усе це включає в себе проект «Дорожня карта», за допомогою якого Україна має намір вивести партнерство двох держав на новий рівень.

Слід зазначити, що Туреччина посідає третє місце з авіаційного пасажиропотоку в Крим через міжнародний аеропорт «Сімферополь» після Москви та Києва. Пасажиропотік з Туреччини через цей аеропорт 2011 року становив 47 тис. осіб, що лише на 3% більше, ніж 2010-го. «Однак цього року ми очікуємо суттєве зростання пасажиропотоку з цієї країни, в тому числі і туристичного. Скасування візового режиму з Туреччиною дасть можливість збільшити туристичний потік більше, ніж удвічі», - зазначив заступник міністра курортів і туризму Криму Микола Маринов¹⁶.

За словами М. Маринова, «Крим для турків - дуже цікавий туристичний напрямок. Їм є тут що подивитися, вивчити нашу культуру та історію, їм цікаве наше санаторно-курортне лікування. Ми маємо щоденне пряме авіасполучення, і надалі можливе збільшення кількості рейсів. Окрім того, у багатьох жителів Криму відсутній мовний бар'єр у спілкуванні турецькою мовою», - підсумував він¹⁷.

Турецька національна авіакомпанія «Турецькі Авіалінії» (Türk Hava Yolları) спільно з Міністерством курортів і туризму АРК 31 жовтня 2011 року в Стамбулі розпочали реалізацію проекту «Go Crimea», спрямованого на популяризацію Криму як курортно-туристичного напрямку. Так, у рамках проекту в різних містах Туреччини було проведено зустрічі з турагентствами з метою розповісти їм про Крим, щоб ті, у свою чергу, розповідали про півострів своїм клієнтам. Перша зустріч відбулася 31 жовтня у Стамбулі, потім в Анкарі, Ізмірі та Анталії. У рамках другого етапу проекту зустрічі відбудуться в таких турецьких містах, як Бурса, Кайсері, Конья та Ескішехір. Також у рамках «Go Crimea» буде організовано інфотур до Криму для представників турецьких ЗМІ¹⁸.

Туреччина - країна із 75-мільйонним населенням. Це величезний потенціал для Криму. В Анкарі упевнені, що даний проект допоможе зміцнити взаємини між Туреччиною і Кримом.

Окрім того, Туреччина наразі є великим партнером Криму у сфері зовнішньої торгівлі. Зовнішньоторговельні операції товарами автономія проводить з партнерами із 124 країн світу. Найбільші обсяги експортних поставок здійснюються до Російської Федерації (30% загального експорту товарів), Білорусі (6,7%), Німеччини (5,9%),

¹⁶ <http://qha.com.ua/turtsiya-na-3-meste-po-aviatsionnomu-passajiropotoku-v-krim-106848.html>

¹⁷ <http://qha.com.ua/turtsiya-na-3-meste-po-aviatsionnomu-passajiropotoku-v-krim-106848.html>

¹⁸ <http://www.turkhaber.com.ua/haberler/10338.html?task=view>

Туреччини (5,5%), Казахстану (4,4%), Індії (3,8%)¹⁹. Найбільш питома вага імпорту товарів припадає на Китай - 41%, Німеччину - 23,3%, Російську Федерацію - 5,3%, Великобританію - 3,8%, Туреччину та Угорщину - по 3,9%, Республіку Македонія - 3,7%.²⁰

Міністерство закордонних справ Туреччини на чолі з А. Давутоглу вивело зовнішню політику Туреччини на «стратегічну глибину». Цей підхід великою мірою базується на створенні нових шляхів співпраці з країнами Чорноморського басейну. Як наслідок, турецько-українські відносини нині переживають один з найінтенсивніших періодів. Туреччина бачить в Україні нову торговельну мету, а Україна тримає Туреччину у фокусі своїх енергетичних ініціатив²¹.

Посилення й поглиблення відносин між Туреччиною та Україною позитивно впливає на економічний розвиток цих країн. Оскільки обидві держави відчують потребу в нових ринках, стало очевидним, що Туреччина й Україна як ніколи важливі одна для одної. Для Туреччини Україна з її обсягом ринку, зручним географічним розташуванням, відкритою економікою і ринком праці - приваблива країна з точки зору інвестування та покращання регіональних відносин. Очевидно, що зростання вантажоперевезень між Україною і Туреччиною, яке спостерігається останнім часом, свідчить про необхідність розробки спільних проектів у транспортному секторі. Одним з таких проектів може стати будівництво поромної переправи між двома країнами. Згідно з проектом, у турецькому порту буде створено сучасний залізничний термінал, який у майбутньому увійде до залізничної системи Болгарія-Україна-Грузія (Варна-Іллічівськ-Поті/Батумі). Відповідний протокол між сторонами вже оформлено у місті Самсун. Його реалізація буде здійснена в рамках проекту «ТРАСЕКА» (TRACECA).

Україна, яка шукає сильних союзників серед незалежних країн, бачить у Туреччині стратегічного партнера. Розвиток відносин між Україною та Туреччиною -- дуже цінний внесок до стабільної і багатой світової економіки. Обидві країни можуть стати локомотивами в економіці свого регіону.

Сам факт зарахування Туреччини до країн, які в першу чергу відвідав український прем'єр-міністр Віктор Янукович після обрання на цю посаду в серпні 2006 року, свідчить про великий потенціал подальшого розвитку відносин між Україною і Туреччиною²².

¹⁹ <http://qha.com.ua/rossiya-i-turtsiya-krupneishie-torgovie-partneri-krima-105398.html>

²⁰ Там само.

²¹ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ukrayna-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

²² Е. Ішджан: візит Януковича дав новий імпульс турецько-українським відносинам. <http://www.day.kiev.ua/176009/>

Очікування турецької сторони щодо цього візиту великою мірою справдилися. Сторони підписали Угоду про співробітництво в оборонній сфері і Протокол про участь України в операції «Чорноморська гармонія». Українській стороні було повідомлено про деякі труднощі, з якими стикаються турецькі бізнесмени. Прем'єри домовилися у першій половині того ж року провести засідання міжурядової комісії з питань економічного і науково-технічного співробітництва, а також комісії з питань туризму. У рамках цього візиту відбулося засідання робочої групи з питань енергетики, на якому обидва прем'єр-міністри дали згоду на проведення найближчим часом зустрічі міністрів енергетики України та Туреччини з метою обговорення питань, які становлять спільний інтерес. Цілком очевидно, що візит прем'єр-міністра Януковича дав новий імпульс розвитку відносин між двома країнами²³.

5 травня 2010 року у Києві відбулася зустріч міністра закордонних справ Республіки Туреччина А. Давутоглу з Президентом України В. Януковичем. Під час зустрічі з турецькою делегацією В. Янукович відзначив постійне зростання турецьких інвестицій в економіку України. Туреччина є четвертим за загальним обсягом товарообігу зовнішньоторговельним партнером України, поступаючись лише Росії, Німеччині та Туркменістану. 2008 року товарообіг між країнами, за відомостями А. Давутоглу, досягав 8 млрд. дол. США, а 2009-го знизився на 50% - до 4 млрд. дол. США. Турецька сторона висловила надію на збільшення найближчим часом товарообігу між двома країнами до 10 млрд. дол. США²⁴.

На переговорах у Києві мова йшла не тільки про економічне співробітництво. Президент України наголосив на необхідності обміну досвідом з південним сусідом щодо питань європейської інтеграції, а також у торговельно-економічній, енергетичній, військово-технічній та науковій галузях²⁵. Під час переговорів Україна та Туреччина виступили за створення міждержавної стратегічної ради.

Після цього глава турецького МЗС відбув з офіційним візитом до Криму²⁶. Під час робочої поїздки особлива увага приділялася внутрішньополітичній ситуації в Криму та економіці автономії, а також фінансовому забезпеченню руху кримських татар, культурно-просвітницьким і освітнім проектам для кримських татар. Під час поїздки відбулася зустріч з Головою Верховної Ради Криму і главою кримського уряду, на якій був присутній лідер кримських татар М. Джемільов. Під час офіційного візиту обговорювалися питання статусу та облаштування кримських татар та допомоги їм з

²³ Там само.

²⁴ Голос Крима. – № 20 (855). – 14 травня 2010 р. – С. 1–2

²⁵ Там само.

²⁶ <http://www.avrasya-haber.net/ukrayna/davutoglu-ukrayna-ile-ekonomik-entegrasyonu-gidiyoruz>

боку України.

Про бажання поглиблення кримсько-турецького співробітництва свідчив висловлений главою турецького МЗС намір створити Генеральне консульство Туреччини в Сімферополі замість Почесного консульства, що відкрилося тут 2005 року. А. Давутоглу заявив також про намір двох держав організувати поромну переправу, яка з'єднає Ялту і турецьке місто Синоп. Зазначимо, що з Севастополя налагоджено морське сполучення до Туреччини. Глава МЗС Туреччини відвідав селище Зуя Білогірського району, де брав участь в урочистостях з нагоди закінчення будівництва 2-го блоку кримськотатарської національної школи.

22 грудня 2011 року під час офіційного візиту до Турецької Республіки Президенти України і Туреччини обговорили питання поглиблення та розвитку двосторонньої співпраці в різних сферах, у тому числі енергетиці, а також можливості зміцнення культурних та гуманітарних зв'язків²⁷.

Віктор Янукович і Абдуллах Гюль акцентували увагу на збільшенні товарообігу між країнами. «Ми розуміємо: чим швидше буде знято всі перешкоди на шляху розвитку бізнесу, тим швидше збільшиться товарообіг», - сказав Президент України. Глава Української держави також висловив переконання, що документи, які буде підписано за підсумками засідання українсько-турецької Стратегічної ради високого рівня, стануть «коротким підсумком роботи, що проводиться на користь громадян України і Туреччини, економік двох країн і зміцнення міжлюдських відносин»²⁸.

Під час офіційного візиту в Анкарі між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туреччини було підписано угоду про скасування візового режиму між країнами. Прем'єр-міністр Т. Ердоган назвав цю подію важливим кроком у розвитку міжлюдських контактів. Він підкреслив, що угода набуде чинності відразу після проведення усіх необхідних для цього процедур в обох країнах. «Ми не маємо наміру втрачати час у питанні набуття чинності цієї угоди», - сказав прем'єр-міністр²⁹.

Скасування віз сприятиме співпраці в міграційних процесах і пересуванні людей. Через Україну і Туреччину пролягають важливі міграційні шляхи, якими пересуваються люди з багатьох країн.

На тлі поліпшення двосторонніх відносин Туреччина і Крим вирішили розпочати роботу

²⁷ <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/81576/ukrayna-devlet-baskani-yanukovic-cankaya-koskunde.html>

²⁸ <http://qha.com.ua/ukraina-i-turtsiya-hotyat-uvlichit-tovarooborot-mejdu-stranami-105238.html>

²⁹ Başbakan'dan vize açıklaması. <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/12/22/basbakandan-ilk-aciklama>

зі створення спільного туристичного продукту для Китаю, Японії та Кореї. Відповідне питання обговорювалося на зустрічі заступника голови Ради міністрів, міністра курортів і туризму Криму Георгія Псарьова з міністром культури і туризму Турецької Республіки Ертугрулом Гюнай в рамках презентації Криму в Туреччині. Сторони також обговорили сприяння з боку Міністерства культури і туризму Туреччини у сфері реформування санаторно-курортного і туристичного комплексу Криму, а також зростання туристичного потоку з Анкари, Анталії, Стамбула та Ізміра з медичною, санаторно-курортною та оздоровчою цілями³⁰.

Отже, очевидним є факт, що Туреччина посилює свій вплив у Чорноморському регіоні. Ця новонабута національна самосвідомість стала потужним голосом в особі відомого політика та інтелектуала, міністра закордонних справ Туреччини А. Давутоглу. Його наполеглива концепція «максимальної співпраці» з сусідами Туреччини отримала визнання у політичному житті регіону, вигідно виділяючись на тлі достатньо локальної і нещирої політики «Східного партнерства» ЄС.

4. ТІКА — надійний партнер у Криму. Нині масове повернення до Криму не є актуальною темою для кримськотатарської діаспори в Туреччині³¹. Малоімовірно, що це питання стане актуальним і в найближчому майбутньому. Хоча у російській пресі можна зустріти інформацію про те, що Анкара нібито підтримує прагнення певної частини кримських татар Туреччини репатріюватися на історичну батьківщину, створюючи їм для цього сприятливі фінансові умови³², реального руху в цьому напрямку не відбувається. Одна з причин - відсутність сприятливих економічних умов у Криму.

Однак, це аж ніяк не свідчить про відсутність інтересу до Криму. Насправді всі організації кримськотатарської діаспори у Туреччині мають активні зв'язки з півостровом і допомагають відновленню зв'язків між родичами в обох країнах. Із 1989 року у рамках різних кампаній організації кримськотатарської діаспори збирали пожертви з метою надання гуманітарної і культурної допомоги своїм співвітчизникам у поверненні до Криму. Такі великомасштабні кампанії привернули увагу громадськості і, звичайно, участь у них виходила далеко за межі кримськотатарської громади, яка проживає в Туреччині. Ця допомога мала важливе значення, оскільки протягом останніх десятиліть кримськотатарські репатріанти зіткнулися з величезними

³⁰ <http://qha.com.ua/krim-i-turtsiya-dogovorilis-o-sozdanii-sovmestnogo-turprodukta-102632.htm>

³¹ Hakan Kirişli. *Turko-Ukrainian Relations and the Crimean Tatars. Tatarii in istorie si in lume*, edited by Tahsin Gemil. Bucuresti: Editura kirterion, 2003, pp. 313-321.

³² Крым: российско-турецкий перекрёсток http://blackseafleet-21.com/news/21-11-2011_krym-rossijsko-turetskij-perekrojstok

матеріальними труднощами.

У Туреччині з розумінням ставляться до проблем, пов'язаних з переселенням та інтеграцією кримських татар, які повертаються на історичну батьківщину, і тому офіційна Анкара, насамперед, запропонувала свою допомогу у створенні інфраструктури та будівництва житла для кримських татар³³.

Гуманітарна політика Анкари в Криму відрізняється динамічністю і постійністю. Однак окрім фінансової допомоги важлива й культурна. Кримськотатарська культура зазнала величезних втрат за часів радянської влади, особливо після масової депортації населення. І тепер багато новостворених кримськотатарських культурних організацій, які почали бурхливо розвиватися в Криму, потребують особливої підтримки. З іншого боку, деякі елементи кримськотатарської культури, що були втрачені для засланого населення, збереглися у середовищі діаспори. Тому Генеральний центр Кримських асоціацій Туреччини надає регулярну підтримку принаймні шести національним школам, університетам, а також кільком бібліотекам у Криму. Окрім того, за підтримки центру були відкриті друкарня та дитяча лікарня на 30 ліжок, а також сучасна поліклініка поблизу Сімферополя (Akmescit). Центр активно працює з турецьким урядом і держустановами, доводить до їх відома інформацію про кримськотатарських репатріантів. Завдяки зусиллям центру та за підтримки турецького уряду близько 500 кримськотатарських студентів із Криму отримали фінансову підтримку та можливість навчатися в університетах Туреччини.

Щорічна квота Міністерства освіти Туреччини для кримських татар - 45 місць. У Криму із 1993 року діє Татарсько-турецький ліцей для обдарованих дітей (50 випускників на рік). Також 25 абітурієнтів щорічно направляються кримськотатарським меджлісом до університетів Турецької республіки Північного Кіпру.

18 травня 1994 року з нагоди 50-річчя депортації кримських татар Центр вніс пропозицію президенту Туреччини Сулейману Демірелю про будівництво 1000 будинків для кримських татар у Криму на кошти турецького уряду. Підтримавши пропозицію, кількома днями пізніше під час свого візиту до Києва С. Демірель поставив питання на зустрічі із Леонідом Кравчуком, і план був включений у спільне комюніке турецького та українського президентів³⁴. Виконання цього проекту було доручено Турецькому агентству з міжнародного співробітництва (ТІКА). Захід отримав широкий

³³ Hasan Kanbolat. Crimean Tatars: Turkish-Ukrainian relations on the 20th anniversary of Ukrainian independence. <http://www.unpo.org/article/13249>

³⁴ Hakan Kirişli. Turko-Ukrainian Relations and the Crimean Tatars. *Tatarii in istorie si in lume*, edited by Tahsin Gemil. Bucuresti: Editura kirterion, 2003, pp. 313-321.

розголос. Станом на квітень 2000 року 260 кримськотатарських сімей репатріантів було забезпечено 240 будинками, 189 з яких куплено, а 51 - побудовано в рамках проекту. На жаль, проект став жертвою порядку денного тодішньої внутрішньої політики Туреччини, яка перебувала в постійній кризі³⁵. Крім того, ціни на нерухомість у Криму виросли в кілька разів, тому продовжувати проект ТіКА стало недоцільно з економічної точки зору.

На думку фахівців, цей напрямок потребує нового підходу. Якщо будуть вирішені питання виділення земель, узгоджені архітектурні проекти та джерела фінансування, то можна буде залучити турецькі будівельні компанії для спільного будівництва багатоквартирних будинків. Подібні угоди вже підписано, наприклад, між Туреччиною і Грузією. Необхідно відзначити, що з 2000 р. ТіКА здійснила проекти щодо забезпечення водою 17 селищ (приблизно 25 тис. жителів) компактного проживання кримських татар³⁶.

Як уже зазначалося, з часу масового повернення на батьківщину кримських татар Туреччина надає велику допомогу в облаштуванні, розвитку та збереженні культури спорідненого народу. Взаємодія між Туреччиною та Україною у вирішенні проблем кримськотатарського народу в основному здійснюється за допомогою агентства ТіКА, координаційний офіс якого з 1998 року знаходиться і в Криму.

Турецьке агентство сприяння і розвитку здійснює свою діяльність на основі підписаної між Туреччиною та Україною угоди, яка передбачає втілення у життя різних проектів. ТіКА реєструє прийняті до реалізації проекти в Міністерстві економіки України, якому також надаються звіти про хід їх виконання. Організація підтримує зв'язки і з різними кримськими установами³⁷.

Обсяги фінансової та матеріальної допомоги визначаються спільно з Кримським республіканським комітетом у справах національностей і депортованих народів та місцевими органами влади. Пріоритетними для діяльності ТіКА є проекти з оснащення і реконструкції шкіл і класів з кримськотатарською мовою навчання. Крім того, ТіКА сприяє і надалі сприятиме організованим в кооперативи групам громадян, які прагнуть до творчої співпраці у найрізноманітніших сферах діяльності: розвитку культури, туризму, охорони здоров'я, сільськогосподарським кооперативам з обробки землі та вирощування сільськогосподарської продукції. ТіКА може сприяти і фахівцям МВС, наприклад, надавати співробітникам міліції можливість стажування в Туреччині.

³⁵ Там само.

³⁶ <http://www.kirimdernegi.org/istanbul/bahcesaray/bulten.asp?sayi=27&yazi=7>

³⁷ <http://www.goloskrima.com/?p=1758>

Так, за сприяння ТiКА 2006 року Туреччина виділила кошти на реставрацію Зинджирли медресе. Нині перший етап проекту практично завершено. Реставрація Зинджирли медресе – один зі значних проектів у Криму, реалізований спільно з Бахчисарайською райдержадміністрацією. За відведений період проведено не лише реставраційні роботи, а й археологічні дослідження, у результаті яких виявлено залишки середньовічних споруд. Реалізація цього проекту дозволила зберегти архітектурні пам'ятники Зинджирли медресе і мавзолей, відкрити нові історичні об'єкти для вивчення та відвідування, що збільшить туристичний потенціал. А це, відповідно, надасть роботу науковим співробітникам, підприємцям і жителям Бахчисарая. Є всі підстави сподіватися, що ТiКА продовжить подальше фінансування реставрації архітектурних пам'яток у Криму.

Окрім того, ТiКА надає допомогу у реконструкції та матеріальному забезпеченні шкіл з кримськотатарською та іншими мовами навчання. Однак проекти зі збереження рідної мови і відродження шкіл з кримськотатарською мовою навчання все ж є пріоритетними. Із 2006 року у регіонах компактного проживання кримських татар ТiКА профінансувала реконструкцію і матеріальне забезпечення семи національних шкіл. Також планувалося фінансування будівництва дитячого садка в місті Карасубазар (Білогірськ) і школи з кримськотатарською мовою навчання в селищі Зуя, матеріальне оснащення класів з кримськотатарською мовою навчання в школах Джанкоя і Акмесджита (Сімферополя).

Туреччина активно сприяє програмам з облаштування шкіл з кримськотатарською мовою навчання. Нагадаємо, що в Криму функціонують 14 так званих національних кримськотатарських шкіл, у яких освіту здобувають близько 6 тис. дітей, тобто 10% кримськотатарських дітей шкільного віку³⁸. Із 2006 року турецьке агентство ТiКА на розвиток освіти в автономії витратило 3 млн. 200 тис. дол. США, реалізувавши 41 проект³⁹.

В Україні ТiКА також співпрацює з такими університетами, як Кримський інженерно-педагогічний університет, Національний університет ім. Т. Шевченка та Одеський університет⁴⁰. ТiКА сприяє матеріальному оснащенню відділень тюркології університетів, забезпеченню викладачами із Туреччини, наданню наукових видань та досліджень турецькою мовою, проведенню наукових читань та конференцій. Найкращих студентів, а також викладачів, дослідників у сфері історії, літератури, мовознавства організація направляє до Туреччини для ознайомлення з країною,

³⁸ Avdet. – № 18 (597). – 12 травня 2010 р. – С. 2.

³⁹ <http://www.kirimdernegi.org/istanbul/bahcesaray/bulten.asp?sayi=27&yazi=7>

⁴⁰ <http://www.goloskrima.com/?p=1758>

народом, для продовження навчання, здійснення досліджень в архівах і бібліотеках країни.

ТіКА сприяє відродженню та розвитку кримськотатарської культури і мови, зокрема, виданню навчальних посібників з кримськотатарської мови. Крім того, ТіКА підтримує кримськотатарські ЗМІ: телеканал АТР, агентство QHA (Qırım Haber Ajansı). Варто зазначити, що в Туреччині існують різні великі медіа об'єднання, приміром, «Тюрк Хабер аджанси» (Турецьке агентство новин), які у тюркських країнах надають підтримку телеканалам, газетам, журналам, видавництвам, організовують підготовку фахівців, журналістів, проводять стажування у Туреччині. У цьому напрямку ТіКА допомагає налагоджувати зв'язки і партнерство між кримськотатарськими ЗМІ та медіа структурами в Туреччині⁴¹.

Туреччина також має намір надати фінансову підтримку Криму в будівництві Центру поліетнічної культури молоді на базі Кримського інженерно-педагогічного університету. Спільно з фахівцями Стамбульського технічного університету було розроблено та відібрано проект поліетнічного центру. Із 33-х проектів центру, запропонованих на виставці в Стамбульському технічному університеті 29 червня 2011 року, було обрано один, який передбачає спорудження на території центру дев'яти самостійних корпусів⁴². Планується, що в будівництві корпусів візьмуть участь університети різних країн. Свою згоду на участь у реалізації проекту вже підтвердили Стамбульський технічний університет, а також ВНЗ Азербайджану, Казахстану, Татарстану.

Однак є й деякі негативні моменти у вирішенні проблем кримськотатарського населення в Україні, які викликають занепокоєння як серед кримськотатарського керівництва, так і в Туреччині. Так, минулого року українська держава скоротила виділення коштів на благоустрій кримськотатарського народу до мінімуму. Замість запланованих 127 млн. грн. з держбюджету було виділено всього 23 млн. грн. На майбутній же рік відповідно до розробленої проектом програми планувалося виділити 142 млн., але в прийнятій наразі бюджет заклали лише 25 млн. грн.⁴³ За словами М. Джемільова, цих грошей не достатньо на будівництво навіть половини однієї загальноосвітньої школи. «У цій ситуації ми були змушені знову звернутися по допомогу до братської Туреччини», - зазначив М. Джемільов⁴⁴.

Під час зустрічі М. Джемільова з президентом Туреччини Абдуллою Гюлем в 2011 р.

⁴¹ <http://www.goloskrima.com/?p=1758>

⁴² <http://qha.com.ua/turtsiya-pomojet-kipu-sozdat-polietnicheskii-tsentr-foto-105946.html>

⁴³ <http://www.regnum.ru/news/polit/1485826.html>

⁴⁴ Там само.

була досягнута домовленість про фінансування Туреччиною будівництва кількох шкіл з кримськотатарською мовою навчання, будівництва або придбання житлових будинків, будівництва національного культурного центру. На думку керівництва Меджлісу, якщо українське керівництво не чинитиме ніяких перешкод, то сотні співвітчизників, які гостро потребують вирішення житлового питання, стануть власниками житла, сотні дітей знайдуть можливість навчатися рідною мовою, а під одним дахом Культурного центру зберуться організації та структури, які працюють в ім'я збереження та розвитку кримськотатарської культури⁴⁵.

На жаль, досі не прийнято закон про відновлення прав кримських татар і представників інших депортованих народів, прийняття якого домагаються кримські татари протягом багатьох років. Окрім того, за інформацією, що надходить з Криму, кількість і так небагатьох представників кримських татар у виконавчій владі автономії минулого року скоротилася ще більше: було звільнено кілька співвітчизників, які обіймали керівні посади у різних відомствах⁴⁶.

На початку 2011 року, на противагу Духовному управлінню мусульман Криму, державними органами в автономії був зареєстрований, створений на базі кількох релігійних угруповань певний «релігійний центр». За словами М. Джемільова, керівник цього центру нині іменує себе «головним муфтієм Криму». Джемільов вбачає у цьому факті чергову спробу послабити позиції Меджлісу⁴⁷.

Незважаючи на всі недоліки, є позитивні моменти, на які Анкара дивиться з надією. Перш за все, знижено напруженість, керівництву Меджлісу вдалося сісти за стіл переговорів з головою Радміну автономії з метою пошуків шляхів мирного вирішення земельної проблеми. Було створено відповідну комісію, і розпочато роботу в цьому напрямку. Крім того, виділено земельні ділянки для будівництва Соборної мечеті в Сімферополі, проведено відповідний конкурс на кращий проект⁴⁸.

2011 року Туреччина профінансувала реалізацію 4-х проектів у Криму. Найбільша кількість проектів - 25 - реалізовано за фінансової підтримки США. Європейський Союз підтримав реалізацію 22 проектів, ООН - 7, Німеччина - 3, інші країни та організації - 31⁴⁹. Основним донором в 2011 р. виступили США, на реалізацію проектів яких було направлено 39 млн. грн., а також Німеччина (16,97 млн. грн.), Європейський Союз

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ http://tatar-gazeta.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1175:-q-q&catid=1:latest-news&Itemid=102

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ <http://qha.com.ua/turtsiya-v-2011-goda-profinansirovala-realizatsiyu-4-proektov-v-krimu-107490.html>

(8,1 млн. грн.), Туреччина (8,1 млн. грн.), Організація Об'єднаних Націй (5,8 млн. грн.)⁵⁰.

Найбільший обсяг донорських коштів було направлено на підтримку соціальної інфраструктури, охорони здоров'я, регіонального розвитку. При цьому найбільше проектів було реалізовано у галузі освіти і науки (23), культури (16), регіонального розвитку (12)⁵¹.

5. Крим у світлі національних інтересів Туреччини. Варто відзначити, що Туреччина не зможе залишатися стороннім спостерігачем, якщо в Україні створюватимуться передумови для державного та територіального розчленування країни. За словами відомого американського політолога турецького походження Омера Ташпинара з Інституту Брукінгса (Вашингтон), відносини з Україною є одним із турецьких геополітичних пріоритетів, і від позицій Туреччини на українській арені багато в чому залежать її позиції у світі. За словами О. Ташпинара, Україна все ще не визначилася у геополітичних пріоритетах, і Туреччина могла б відігравати більш важливу роль в міцній «прив'язці» України до Заходу, втілюючи в життя конкретні геоекономічні, оборонні та інші стратегії⁵².

На думку дослідника Центру зовнішньої політики (Лондон) Катінка Беріші, від позицій і відносин Туреччини з Україною багато в чому залежать відносини Туреччини з США та Росією, місце і роль Туреччини не тільки в Чорноморському регіоні, а й у більш великому міжнародному діапазоні. Колега К. Беріші зі згаданого дослідницького центру Марк Леонард допускає, що зростання значущості Туреччини у низці напрямків, пов'язаних з Україною, може привести до підвищення значущості Туреччини для США і до зміни політики ігнорування турецьких інтересів, а також до зростання авторитету Туреччини в Європі. Директор програми по Євразії Центру ім. Р. Ніксона (Вашингтон) Пол Сандлер згоден зі своїми колегами, що політика Туреччини в регіонах Чорного моря, Кавказу та Балкан недооцінюється американцями⁵³.

Все це приводить Туреччину до розуміння того, що їй належить нелегка робота в Україні, і слід докладати послідовних зусиль для інтегрування цієї країни у світове співтовариство. Один із відомих турецьких політологів Мустафа Айдин висловився з цього приводу так: «Україна досить складна країна – як у політичному, так і в соціальному аспекті. Україна зручна для багатьох домовленостей, але в силу своїх національних і громадських особливостей є непередбачуваною і не стане легким

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² <http://burasiwashington.blogspot.com/2007/04/bw-2-abd-ile-stratejik-ortak-myz.html>

⁵³ <http://www.novorossia.org/politika/20-turcija-delaet-stavku-na-os-zapadnye-oblasti.html>

політичним партнером для Туреччини»⁵⁴.

На думку ж І. Мурадяна, основні напрямки діяльності Туреччини щодо України можуть бути осмислені як елементи загальної політики «неоосманізму»⁵⁵. За його словами, «Україна – це той напрямок зовнішньої політики Туреччини, як і Росії, на якому між даними державами все ще немає необхідних довгострокових угод, тому що їх наміри багато у чому принципово не співпадають. Подібно Сирії на Близькому Сході, за вплив на яку відбувається боротьба багатьох зацікавлених держав Заходу і Сходу, Україна стала ареною конкурентної боротьби між атлантичними державами і Росією, і Туреччина також стає учасником цієї гри, хоча і не може претендувати на перші ролі»⁵⁶.

На думку директора Центру близькосхідних досліджень Ігоря Семиволоса та експерта Інституту демократії імені Пилипа Орлика (Україна) Наталії Беліцер, «Туреччина не планує приєднати Крим до своєї території»⁵⁷.

Те, що Туреччина ввела нові параметри до своєї політики, було засвідчено на відкритті Стамбульського форуму, який організував Центр стратегічної комунікації (Centre for Strategic Communication) за підтримки німецьких фондів (насамперед German Marshall Fund of the United States). Прем'єр-міністр Туреччини Т. Ердоган заявив, що «Туреччина прихильна до європейської інтеграції, але не бажає виглядати безпорадним жебраком. Туреччина гратиме ту роль, що відповідає її статусу країни, яка швидко розвивається, і яка знаходиться на стратегічному перехресті Сходу та Заходу»⁵⁸.

Слід нагадати, що Україна зацікавлена в тому, щоб Туреччина надавала допомогу кримським татарам, які проживають та приїжджають на півострів. «Сама Україна не може здійснити цю допомогу в повному обсязі, а татари не мають власних заощаджень», - поскаржився спікер Верховної Ради Володимир Литвин під час зустрічі з турецьким віце-прем'єром Бюлентом Арінчем в Анкарі⁵⁹. В. Литвин заявив, що в Криму 6 тис. татарських сімей потребують квартир, 21 тис. – допомоги для індивідуального будівництва. Також існують проблеми з водою, енергетикою, прокладанням доріг і будівництвом установ соціально-культурного значення, в тому числі - будівництвом шкіл. В. Литвин запропонував Туреччині щорічно фінансувати будівництво 1000 квартир для кримських татар. Питання підтримки кримських татар

⁵⁴ <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1231915980>

⁵⁵ І. Мурадян. Україна в турецькій геополитиці. Розчарування та протиріччя.

<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1231915980>

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ <http://obozrevatel.com/politics/85961-turtsii-ne-nuzhen-kryim-ekspertyi.htm>

⁵⁸ Р. Хафізоглу. Туреччина перетворюється у супердержаву регіона. <http://inosmi.ru/europe/20091120/156577378.html>

⁵⁹ Литвин просить Туреччину виділяти більше грошей для підтримки кримських татар, <http://pda.nr2.ru/kyev/316769.html>

В. Литвин піднімав і на зустрічі з президентом Туреччини. «Прогнозований і цивілізований розвиток Криму принесе спокій не лише на півострові, а й у всьому регіоні», - заявив український спікер⁶⁰.

Відзначимо, що Туреччина надає допомогу кримським татарам, але при цьому не має ніяких таємних намірів щодо півострова. Це підтверджує і Надзвичайний і Повноважний Посол Туреччини в Україні Ахмет Бюлент Меріч. За словами посла: «у Туреччини немає таємних планів щодо Криму. Її мета - допомогти кримськотатарському народу знову освоїтися на історичній батьківщині, отримати гарну освіту, зберегти культурну ідентичність»⁶¹. Непрості відносини між українським урядом і кримськими татарами є предметом занепокоєння в Туреччині, але Туреччина не претендуватиме на офіційний статус арбітра у взаєминах офіційного Києва та кримських татар, так як Анкара вважає це внутрішньою справою України⁶².

Посол Туреччини також спростував інформацію українського журналу «Власть денег», який опублікував інформацію про те, що Туреччина нібито щорічно виділяє на підтримку кримських татар 50 млн. дол. США. Загальна сума вкладу Туреччини до 2000 року становила 23 344 288 дол. США, при цьому все це відбувалося з дозволу та за повного інформування уряду України⁶³.

У відносинах Туреччини з кримськими татарами всі прийняті рішення виконуються з відома і дозволу центральної влади в Україні⁶⁴. Діяльність Туреччини у цьому напрямку є лише проявом гуманітарної турботи про благополуччя своїх побратимів⁶⁵. Кримські татари завжди розглядалися як міст дружби між Туреччиною та Україною.

Слід зазначити, що більшість політичних партій Туреччини дотримуються згоди щодо зовнішньої політики країни, поваги основних принципів, цілей та інструментів. Звичайно, в Туреччині є радикальні та сепаратистські налаштовані групи, але всередині турецького суспільства вони займають маргінальне становище і не є помітним елементом у політичній палітрі країни.

Безперечно, зовнішня політика Туреччини в найближчому майбутньому зосередиться на трьох суміжних територіях: Чорноморсько-Кавказькому регіоні, Балканах та

⁶⁰ Литвин просить Туреччину виділяти більше грошей для підтримки кримських татар, <http://pda.nr2.ru/kyev/316769.html>

⁶¹ <http://kr-alemi.com/index.php?name=News&op=printpage&sid=3598>

⁶² Там само.

⁶³ ТІКА Faaliyet raporu, <http://store.tika.gov.tr/yayinlar/kurumsal-yayinlar/avrasya-bultenleri/2005/av38.pdf>

⁶⁴ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ukrayna-siyasi_iliskileri-.tr.mfa

⁶⁵ Там само.

Близькому Сході. Наразі Туреччина традиційно уникає залученості в регіональну політику. Проте вона розуміє, що так чи інакше є серйозним гравцем у регіоні та повинна співвідносити себе з регіональними подіями.

На даному етапі політика Туреччини в Криму не спрямована конкретно проти будь-якої держави, і перш за все проти України. Туреччина не бачить себе в найближчій перспективі у ролі «господаря Криму», а також не збирається перетворювати його на вагомий важіль своєї геополітики. Можна впевнено сказати, що можлива геополітична катастрофа – розпад української держави – не входить у плани Туреччини. Мета Туреччини полягає у співпраці з Україною, Росією та іншими причорноморськими країнами задля забезпечення безпеки і стабільності у Чорноморському регіоні. У будь-якому випадку Туреччина не має наміру отримати в особі України та Росії конкурентів у Чорноморському регіоні, а навпаки, пропонує замість суперництва всебічну співпрацю.